

Utveckling av litteracitet på sfi

Jenny Rosén, Stockholms universitet

Åsa Wedin, Högskolan Dalarna

Inledning

I denna artikel kommer frågor kring utveckling av skriftspråkliga färdigheter inom svenska för invandrare (sfi) att behandlas. Det innebär att intresset riktas mot utveckling av strategier för läsning och skrivning, och artikeln berör undervisning av både elever som tidigare har använt skrift i många olika sammanhang och som kanske är avancerade läsare och skribenter, och elever som av olika skäl haft små, eller kanske inga, möjligheter att använda skrift eller att lära sig läsa och skriva. Inom sfi brukar den första gruppen placeras på studieväg 3 och den senare på studieväg 1, medan elever på studieväg 2 kanske har genomgått grundskola och har vana av att använda skrift men inte på avancerade nivåer. Vidare kan det inom alla studievägar finnas elever som av olika anledningar inte gör framsteg vad det gäller läsande och skrivande på svenska. En vuxenpedagogisk utgångspunkt för artikeln är att alla elever betraktas som kompetenta vuxna, oavsett vilka möjligheter de tidigare har haft att gå i skola och/eller att utveckla avancerade skriftspråksfärdigheter. Det innebär att texten riktar fokus mot de resurser alla sfi-elever har med sig i form av tidigare kunskaper och erfarenheter och att de i utbildningen möts som kompetenta individer av lärare och annan personal som utgår ifrån deras förutsättningar och behov.

Först behandlas begreppet litteracitet, som är centralt för artikeln. Med litteracitet avses här ”olika aktiviteter som direkt eller indirekt är kopplade till skrift, såsom läsande och skrivande och skriftspråksbaserat tal” (Skolverket, 2019, s. 4). Vidare presenteras olika villkor för utveckling av litteracitet på svenska som ett andraspråk och den viktiga frågan om kartläggning av litteracitet. Relationer mellan sfi-undervisningen och livet utanför, i vardagsliv, samhällsliv, arbetsliv och andra studier behandlas följt av frågor om resursperspektiv och resursmodellen. Efter att några centrala utgångspunkter för skriftspråksutveckling och kritisk litteracitet tagits upp avslutas artikeln med en summering av huvudinnehållet.

Litteracitet

Utifrån ett sociokulturellt perspektiv betraktas litteracitet som ett fenomen som inte bara består av olika kognitiva färdigheter utan som är situerat i ett socialt och historiskt

sammanhang. Det innebär att litteracitet utgör en resurs som kan användas på en mängd olika sätt och att fokus riktas mot individens litteracitetsanvändning och litteracitetserfarenheter. Genom att betrakta litteracitet som sociala praktiker som utvecklas och används i kulturella, politiska och historiska sammanhang riktas blicken mot litteracitetspraktiker, det vill säga användning av skrift och vanor och attityder i relation till skrift (se exempelvis Barton, 2007). Forskaren Brian Street använde begreppet *literacy practices*, på svenska *litteracitetspraxis*, för ”den vidare, kulturella förståelsen av vissa sätt att tänka om och göra läsande och skrivande i kulturella kontexter” (2003, s. 1524, egen översättning). Genom begreppet litteracitetspraktiker synliggörs olika litteraciteter och de sociala strukturer de är inbäddade i. På så sätt synliggörs aspekter av makt och ojämlikhet i relation till skrift vilket kan benämnas som ett kritiskt perspektiv. På svenska används vanligen i stället litteracitetspraktiker, som riktar fokus mer på själva handlingen, användandet av skrift. Detta utvecklas vidare nedan under kritisk litteracitet.

Att lära sig läsa och skriva på ett nytt språk innebär för varje person en mycket stor utmaning som kräver både engagemang och investering i form av tid och kraft. För den som tidigare redan har utvecklat avancerade former av skriftspråksanvändning på ett eller flera språk innebär det en stor utmaning att utveckla förmåga att använda skrift på det nya språket för de krävande former av läsande och skrivande man är van att använda. För den som inte tidigare haft möjligheter att lära sig att läsa och skriva är utmaningen också väldigt stor, inte minst när man ska göra det på det nya språket svenska. Detta innebär att det är viktigt att undervisningen förmår stimulera eleverna och skapa det engagemang som krävs för att de ska lägga ner den energi och tid som krävs för träning både i och utanför skolan. Det är därför viktigt att eleverna upplever undervisningens innehåll som relevant och användbart för deras liv utanför skolan.

Artikeln fokus på litteracitetspraktiker är särskilt relevant när det gäller sfi, vars syfte är att ”ge språkliga redskap för kommunikation och aktivt deltagande i vardags-, samhälls- och arbetsliv samt fortsatta studier” (SKOLFS 2017:91). Med litteracitetspraktiker kopplas skriftspråksundervisningen i klassrummet till elevernas behov och praktiker utanför skolan. Skriftspråk utgör en central del av språkanvändningen såväl i vardagslivet, arbetslivet, samhället som vid studier. Att bygga undervisningen på de erfarenheter eleverna som vuxna bär med sig från sina liv innan migrationen och de strategier de använder i sin vardag underlättar andraspråkslärandet och ger goda förutsättningar att stimulera elevernas engagemang.

Att utveckla litteracitet på sitt andraspråk

Talet är grunden för skrift och medan i princip alla barn lär sig tala det eller de språk som används i de sammanhang som de finns i, behöver de flesta någon form av

undervisning för att lära sig läsa och skriva, och även mycket träning för att uppnå ett flyt i sitt läsande och skrivande. Detta gäller även vuxna, kanske i än högre grad eftersom det ställs mycket högre krav på deras förmågor vad gäller skrift. Samtidigt har de som vuxna fördelar genom sin kognitiva utveckling och sina tidigare erfarenheter, särskilt om de har utvecklat skriftspråksfärdigheter på ett eller flera språk tidigare. Det innebär att den vuxna kan ta sig an utmanande uppgifter, som att lära sig läsa och skriva på ett nytt språk på ett mer medvetet sätt än barnet. En svårighet för den vuxna eleven är att utvecklingen förväntas gå mycket snabbt, vilket är en särskilt stor utmaning för elever som ska lära sig läsa och skriva för första gången på ett andraspråk som det samtidigt håller på att utveckla. Medan barn kan använda många års skoltid till att utveckla sina skriftspråksfärdigheter har den vuxna andra plikter som att försörja sig själv och familjen och att ta ansvar för eventuella barn och andra i familjen. Förenklat kan man säga att den vuxna behöver läsa och skriva på svenska långt innan hon rent tekniskt har lärt sig detta. Exempelvis kan en elev ha behov av att fylla i blanketter till Försäkringskassan, beställa varor digitalt eller lämna in besked om tider för hämtning och lämning till förskolan. Eleven kan således ha utvecklat eller ha behov av att utveckla strategier för att genomföra dessa aktiviteter.

Genom att i undervisningen skapa möjligheter för den enskilda eleven att använda tidigare kunskap och erfarenheter underlättas lärandet. Det gäller inte minst språkfärdigheter och tidigare användning av skrift i vardagslivet, i samhället och i arbetslivet. Samtidigt har det betydelse att undervisningen förmår skapa tillfällen att öva att läsa och skriva sådant som är användbart för den enskilda eleven. För den elev som i väldigt liten utsträckning själv läser och skriver kan det innebära att läraren visar på möjligheter som öppnas när eleven har utvecklat sin läs- och skrivförmåga.

Olika principer för skrift

När det gäller tidigare erfarenheter av skrift kan de vara med latinsk eller med någon annan skrift. Det finns tre principer för skrift i världens språk, ljudbaserad skrift, stavelseprincip och ordbaserad princip. Den ljudbaserade bygger på principen att ett ljud motsvaras av ett tecken i skrift och vice versa. Exempel på sådana är förutom den latinska, som vi använder i svenska, thai, grekiska, bangla, hindi och kyrilliska. En svårighet för alla som ska lära sig svenska är just att svensk skrift bygger på svenskt uttal, där prosodin, det vill säga betoning, längd och intonation, är särskilt viktig och svår, och även på andra företeelser som äldre uttal. Även arabiska är ljudbaserat men bygger på konsonanter i första hand, med vokalljud som i huvudsak har grammatisk funktion och i låg grad skrivs ut. Stavelseskrift är mindre vanlig i världen och används delvis av japanska. I stavelseskrift har varje stavelse ett eget tecken. Det mest kända språk som använder ordbaserad skrift är kinesiska, där grundprincipen är att varje ord eller stavelse har ett tecken. Det innebär att uttalet och skriften inte är kopplade till varandra och att exempelvis talare av kantoniska och mandarin kan uttala samma

tecken på helt olika sätt. Samtidigt är det vanligt att kinesiska barn först får lära sig latinsk skrift i skolan innan de börjar med tecken. Oavsett vilken typ av skrift eleven mött tidigare är det viktigt att läraren har god kännedom om svenskans fonetiska struktur, och då särskilt vad gäller prosodi, och relationen mellan talad och skriven svenska.

Övning och repetition

Övning är av stor betydelse för att utveckla ett flyt i sitt läsande och skrivande. För att lära sig läsa och skriva på ett sätt som är användbart i vardagslivet behöver eleverna helt enkelt läsa och skriva mycket. Inom sfi ska den elev som saknar grundläggande läs- och skrivfärdigheter ges möjlighet att förvärva sådana färdigheter som en egen del av utbildningen, vilken kan kombineras med kurserna A-D. Om undervisning i grundläggande läs- och skrivinläring inte genomförs av samma lärare som den sfi-kurs eleven läser är det betydelsefullt att lärarna samverkar så att inte skriftspråksundervisningen enbart blir inriktat mot tekniska färdigheter utan koppling till språkundervisningen som helhet. (För exempel som är riktade mot studieväg 1 och tidig skriftspråksutveckling se exempelvis Skolverkets kunskapsöversikt 2016).

Ett helhetsperspektiv

Skrift är en aspekt av språk och färdigheter i läsning och skrivning utvecklas på samma sätt som andra språkliga färdigheter. Även om fokus här är på skrift bör inte skrift behandlas separat i undervisningen utan planeras inom undervisningen som helhet. Det innebär att olika aspekter av språkutvecklingen integreras så att elever använder språk såväl muntligt som genom skrift parallellt, exempelvis i olika slag av temaarbeten. På samma sätt som andraspråksutveckling rent generellt utvecklas skriftspråksfärdigheter bäst i naturliga sammanhang, i social interaktion och med autentiska texter med utgångspunkt i elevens kommunikativa behov (Lightbown & Spada, 2015; Tornberg, 2020). För sfi-eleven är det alltså betydelsefullt att undervisningen bygger på det som är relevant för den egna livssituationen. Därför är det viktigt att läraren ställer sig dessa frågor vad gäller den egna undervisningen:

- På vilket eller vilka språk sker läsandet och skrivandet i undervisningen?
- Hur förhåller sig detta läsande och skrivande till den enskilda elevens tidigare språkliga erfarenheter?
- Vilka möjligheter finns att erbjuda den första skriftspråksundervisningen på språk som de enskilda eleverna redan behärskar? (Skolverket, 2016)

Frågor om makt är betydelsefulla i sammanhang där människor använder olika språk, i synnerhet när skrift är inblandad och ibland med olika skriftspråk. Den amerikanska forskaren Nancy Hornberger (2003) har skapat en modell för att analysera vilken status

skrift ges i olika sammanhang, *continua of biliteracy*. I den modellen betraktas maktfrågor i relation till språk och skrift ur olika aspekter. Genom modellen riktar hon blicken mot språklig mångfald och skrift som en del av flerspråkig kommunikation, och samtidigt mot att vissa typer av språkanvändning vanligtvis tillskrivs högre status än andra. Ett exempel är att läsande och skrivande på svenska enligt standardnormer och på det sätt som vanligtvis används inom utbildning och i olika samhällsområden brukar betraktas som värdefullt. Samtidigt brukar det som ofta kallas transspråkande, samtidig användning av olika språkliga resurser utan synliga gränser så som exempelvis är vanligt på sociala medier, ses som av mindre värde. Det som är särskilt värdefullt med Hornbergers modell är att den synliggör olika aspekter av skrift i relation till flerspråkighet och makt. Hon betonar att ju större del av olika kommunikativa sammanhang som elever är inblandade i, det vill säga ju större variation på de litteracitetspraktiker de är involverade i, inklusive språklig mångfald, desto större möjligheter till utveckling. Betoningen av vikten av att främja en mångfald praktiker lyfter just vikten av att användning av skrift i vardagliga sammanhang kopplas samman med undervisningen. Därför är det viktigt att lärare uppmärksammar elevernas användning av skrift i vardagen och utgår från detta i undervisningen. Detta gäller både elever som är mindre vana vid att använda skrift och elever som brukar använda avancerade former av skrift. För den första gruppen är kopplingen till vardagslivet viktig just när de ska utveckla grundläggande färdigheter i läsning och skrivning. Samtidigt gäller detta även för elever som har behov av att snabbt utveckla sina förmågor att göra specifika saker med skrift exempelvis i arbetslivet.

Kartläggning av litteracitet inom sfi

För att på bästa sätt kunna planera och anpassa skriftspråksundervisning utifrån elevens förutsättningar, intressen och behov måste läraren kartlägga dennes erfarenheter av skriftspråk både innan migrationen och i den nuvarande situationen i Sverige. Skolverkets kartläggningsmaterial (Skolverket, 2019) för nyanlända vuxna med fokus på litteracitet kan användas. Materialet är framtaget för nyanlända elever inom vuxenutbildningen oavsett språk och tidigare erfarenhet av skrift. I likhet med denna artikel tar materialet utgångspunkt i ett sociokulturellt perspektiv på litteracitet där fokus riktas mot användningen av skrift. Kartläggning har ett formativt syfte och syftar till att ge lärare underlag för att planera och anpassa undervisningen för den aktuella eleven. Kartläggning syftar således till att synliggöra elevens erfarenheter av och strategier för att hantera skrift. Därför handlar kartläggning inte om elevens färdigheter i svenska utan främst om erfarenheter och färdigheter på elevens starkaste språk och andra språk som denne använt eller använder. En förutsättning för att kartläggningen ska vara givande är att eleven kan använda ett språk som han eller hon behärskar väl (Skolverket, 2019).

Elever inom vuxenutbildningen är en mycket heterogen målgrupp och därför har också kartläggningmaterialet ett brett fokus för att fånga olika erfarenheter av skriftspråk. Följande aspekter tas därför upp i kartläggningen (figur 1). Som synliggörs i figur 1, riktar kartläggning fokus på litteracitetserfarenheter både från utbildning och samhälls-, arbets- och vardagsliv framförallt från tiden innan migrationen till Sverige. Även om kartläggningen ska genomföras på elevens starkaste språk kan elever ha litteracitetserfarenheter som är kopplade till flera språk och detta synliggörs i cirkeln ”andra språk” i figur 1. En elev kan exempelvis ha använt ett språk i hemmet och sedan fått undervisning på ett annat språk. Vidare kan elever som har erfarenhet av högre utbildning ha genomgått den på ytterligare ett språk. Elever kan också ha olika erfarenheter av att ha studerat ett främmande språk eller att ha lärt sig ett språk i arbetslivet. Detta synliggör att elevers språkliga repertoarer ofta kan vara komplexa.

Ytterligare en del i kartläggningen handlar om digitala verktyg vilket ska synliggöra elevens eventuella erfarenheter av att använda digitala verktyg kopplade till skrift såsom exempelvis att skriva meddelanden eller använda appar i mobiltelefonen. ”Medvetna strategier” i figur 1 syftar till att kartlägga elevens eventuella medvetna strategier för att hantera och använda skrift i olika sammanhang.

Även om en stor del av kartläggningen riktar fokus mot elevers litteracitetserfarenheter före migrationen till Sverige inkluderas även frågor om hur eleven använder skrift idag. Elevens användning av skrift kan ha förändrats utifrån nya behov som uppstått både under själva migrationen och tiden i Sverige. I kartläggningen riktas även fokus mot elevens framtid genom att belysa mål och kommunikativa behov när det gäller läsande och skrivande. Här ställs frågor om både vilka texter eleven möter i sin vardag och vad han eller hon vill och behöver kunna använda skrift till. Precis som övriga delar av kartläggningen utgör detta en viktig utgångspunkt för att läraren ska kunna anpassa både innehåll och arbetssätt i undervisningen.

Figur 1.

Översikt över aspekterna som tas upp i kartläggningssamtalet (Skolverket, 2019, s.6).

Litteracitet i vardagsliv, samhällsliv, arbetsliv och fortsatta studier

En stor utmaning för sfi-läraren, som vi betonat genom texten, är att skapa undervisning som bygger på elevernas behov i vardagsliv och arbetsliv samt för fortsatta studier, och som samtidigt är meningsfulla för eleven, det vill säga som är sådant som eleverna använder eller skulle kunna använda utanför skolan. Här utgör kartläggning en god utgångspunkt för arbetet att skapa en behovsstyrd undervisning tillsammans med de utvecklingssamtal som genomförs med eleverna under utbildningen (se även Salameh, 2020). I kartläggningmaterialet riktas fokus mot elevens styrkor och det blir därför viktigt för läraren att möjliggöra för eleven att bygga vidare på dessa i undervisningen i relation till elevens behov och mål. Nedan presenteras här först en översikt över vanliga funktioner för skrift. Därefter ger vi några förslag på hur man som lärare kan skaffa sig information om elevernas litteracitetspraktiker utanför skolan, som underlag för planering av undervisningen så att den både bygger på elevers tidigare erfarenheter och tar hänsyn till deras behov, mål och förutsättningar.

Skrift används alltså på många olika sätt och för många olika syften. Några vanliga användningsområden för skrift i vardags-, samhälls- och arbetsliv är relaterade till:

- Ekonomi
- Information
- Religion
- Deltagande i samhället
- Minne
- Lärande
- Upplevelse
- Emotion
- Estetik
- Sociala relationer

Över hela världen används skrift för ekonomiska ändamål, så som att skriva överenskommelser och avtal, göra ekonomiska beräkningar och planer och genomföra ekonomiska transaktioner. I en intervjustudie med sfi-elever på studieväg 1 (Wedin & Norlund Shaswar, 2021) visade sig just skrift ha en viktig relation till frågor kopplade till inköp av olika slag. Eleverna mottog och läste reklam i pappersform och digitalt via sina mobiler och lade mycket tid på att hitta lämpliga varor till låga priser. Även i samband med inköp var skriften viktig, oavsett om det skedde i en affär eller via internet. Över huvud taget för att söka och skaffa sig information hade skriften en viktig betydelse, exempelvis genom att man sökte information via internet eller om man sökte efter nyhetsrapporteringar via tv-tablåer eller nätforum.

För de stora religionerna är skrift väldigt centralt, särskilt inom islam och kristendomen där ”boken” i form av Koranen eller Bibeln har en central roll. Användandet av skriften är nära kopplad till traditioner och det finns tydliga regler för hur läsandet ska gå till och vad det innebär. Traditionellt är tidig läsundervisning på många håll nära knuten till läsande av de religiösa texterna. Även idag har texter som dikter, psalmer, sångtexter, böner och religiösa pamfletter en stor betydelse inom många religiösa sammanhang. Både när det gäller litteracitetspraktiker kopplade till ekonomi och till religion så skiljer de sig vanligen från de sätt som skrift används i utbildningssammanhang. Inom ekonomi är ofta ekonomiska beräkningar och planeringar viktiga och inom exempelvis islam och kristendom är den ordagranna uttolkningen av texten, som Guds ord, ofta central, medan vanliga praktiker i svensk skola innefattar eget berättande och kritiskt tänkande.

Litteracitetspraktiker relaterade till deltagande i samhället, det vill säga till att leva och bo i Sverige, ställer ofta höga krav på den enskilde, i form av att kunna hantera byråkrati i relation till folkbokföring och frågor som rör ekonomi, bostad, yrkesliv och skolgång

såväl för sig själv som för andra familjemedlemmar. Sådana litteracitetspraktiker kan både vara i digital form och i pappersform som kan inkludera posthantering.

Skrift används på många olika sätt för att hjälpa minnet och den som tidigare varit van att enbart förlita sig på minnet för att komma ihåg viktiga saker har ofta övat upp avancerade strategier för detta. Sådana kan bli mindre värda i ett samhälle som Sverige som i så hög grad förlitar sig på användning av skrift för sådana syften. Detta har betydelse för sfi-undervisningen genom att eleverna där förväntas lära sig svenska, vilket både innebär att lära sig en mängd ord och att lära sig strategier för hur dessa kan kombineras till meningsfulla yttranden, grammatik. Över huvud taget är skrift en viktig del av lärandet, både som objekt - eleverna ska lära sig svenskt skriftspråk – och som verktyg genom att eleverna kan använda skrift som hjälpmedel för att lära sig svenska och andra ämnen.

Skrift används också för upplevelser, för estetiska syften och för att uttrycka känslor. Sång, poesi och skönlitteratur är exempel på sätt att använda skrift för att uttrycka emotioner (känslor) och för att skapa upplevelser. Skönskrift av olika slag är exempelvis en central konstform inom islam, men även betydelsefull inom reklam och uttrycksformer som graffiti. Dagboksskrivande är ytterligare ett exempel på skriftspråksanvändning som kan ha betydelse för att hantera exempelvis emotioner. Och att litteracitetspraktiker är betydelsefulla för sociala relationer ser vi såväl i traditionellt skrivande av brev, inbjudningar, kallelser och vykort som i olika former av sociala medier där utvecklingen av nya litteracitetspraktiker kopplade till sociala relationer är stark.

Över huvud taget involveras människor i och deltar aktivt i litteracitetspraktiker av många olika slag. De vanor och attityder man har i relation till skrift i de olika sammanhang man ingår i påverkar hur man förhåller sig till de litteracitetspraktiker man möter i skolan. Den utveckling av färdigheter i läsning och skrivning som eleven behöver genomgå inom sfi kommer att underlättas om läraren kan skapa kopplingar mellan undervisningen och elevernas litteracitetspraktiker utanför skolan. Detta kan göras genom att läraren plockar in texter som eleverna möter utanför skolan i undervisningen. Det kan exempelvis handla om foton som tagits gemensamt vid ett studiebesök, texter som elever tar med från vardagsliv, arbetsplats eller praktikplats (se även del 4 i denna modul för fler exempel på detta).

Resursperspektiv

I artikeln har ett resursperspektiv betonats, främst i relation till elevernas tidigare kunskaper och erfarenheter. Det finns en risk för att sfi-elever, liksom övriga andraspråkselever, betraktas ur ett bristperspektiv, det vill säga att fokus läggs på de svenskfärdigheter de ännu *inte* har utvecklat. Rent pedagogiskt är ett resursperspektiv

mer framgångsrikt, inte minst när det gäller vuxna, där fokus riktas mot det eleverna tidigare kan. På så sätt underlättas inlärandet genom att tidigare kunskap kan användas som grund för lärandet av det nya. Detta gäller inte minst tidigare kunskaper vad gäller språk och litteracitet.

Inom skriftspråksundervisning har en modell för att beskriva skriftspråkliga färdigheter skapad av Alan Luke och Peter Freebody (1999) kommit att användas, kallad *Four Resources Model*. I modellen lyfts fyra centrala färdigheter vad gäller läsning och skrivning: *avkodning*, *meningsskapande*, *textanvändning* och *kritiskt användande*. Dessa fyra färdigheter är väsentliga för skriftspråksanvändning och därför centrala för undervisningen. Färdigheter i avkodning är exempelvis viktiga för att kunna avkoda bokstäver och skriven text till ljud, koda tal och tankar till skrift och för att behärska normer och regler, utveckla en fungerande handstil och färdigheter för användning av exempelvis tangentbord och muspekare och att kunna svajpa. Avkodningsfärdigheter är nödvändiga men utan värde om de inte kombineras med färdigheter vad gäller att läsa och kunna skapa mening genom skrivna texter och att själv kunna uttrycka sig via skrift så att det skrivna får avsedd mening. I meningsskapandet använder läsaren tidigare erfarenheter och kunskaper för att tolka och förstå text och Gibbons (2006) beskriver här läsaren som textdeltagare. Textanvändning innebär en pragmatisk kompetens om hur texter används för olika syften. Detta ställer stora krav på den vuxna som förväntas behärska avancerade former av läsande och skrivande och innebär också utveckling av strategier för detta.

Luke och Freebody (1999) betonar särskilt förmågan att förhålla sig kritiskt till såväl lästa texter som till sitt eget skrivande. I dagens samhälle där information kan spridas i digitala sammanhang mer eller mindre utan granskning är behovet av kritiska färdigheter än tydligare. Inte minst gäller detta olika former av ”erbjudanden” som kommer via olika sociala medier och som kan få stora ekonomiska konsekvenser, erbjudanden som i allt högre utsträckning är direkt riktade till grupper som av olika skäl riskerar att inte kunna kritiskt granska dem och som betraktas som lätta att lura. Modellen synliggör vikten av att stimulera alla fyra resurser under den tidiga litteracitetsundervisningen och att det inte finns en viss utvecklingsgång mellan dem (Wedin, 2010).

Digital litteracitet

Etnografisk forskning av Vollmer (2017; 2020) har visat betydelsen av digitala litteracitet framförallt genom användning av mobiltelefoner i nyanlända vuxnas vardagsliv och att denna var central för att exempelvis ta körkort och att hitta ett jobb. Nyanlända vuxna har ofta erfarenhet av och kompetens i att använda digitala verktyg såsom smarta telefoner som kan användas som resurser för undervisningen. Vuxna har

dessutom ofta behov av att snabbt kunna läsa och skriva digitala texter såsom sms på svenska och i likhet med övrig undervisning är det viktigt att sfi-elever ges möjlighet att använda skrift på olika sätt. Elevers erfarenheter och förutsättningar för att självständigt använda digitala verktyg för sin språkinläring varierar och kartläggningen som också innehållet frågor om digital litteracitet utgör en viktig grund för läraren att få kunskap om detta.

I kursplanen för sfi anges att eleverna i undervisningen ska möta olika slags texter där ord, bild och ljud samspelar såväl med som utan digitala verktyg. Att använda digitala verktyg som resurser för lärande av svenska utgör således en viktig del i undervisning inom sfi. Inom utbildningen ska eleven ges förutsättning för att utveckla sin förmåga att använda digital teknik och relevanta verktyg för lärande och kommunikation. För elever som deltar i grundläggande läs- och skrivinläring anges att eleven ska ges möjlighet att använda digital teknik och relevanta hjälpmedel för läs- och skrivinläring.

Eklund och Norlund Shaswar (2019) lyfter fram tre möjliga positiva pedagogiska implikationer av att använda digitala resurser i sfi-undervisningen: i) flerspråkighet, ii) multimodalitet och visualiseringar samt iii) tillgänglighet och ökad delaktighet. Flerspråkighet innebär att eleverna genom digitala verktyg kan använda svenska och ett eller flera förstaspråk parallellt vilket möjliggör att eleven i högre grad kan använda förstaspråket/n för lärandet av andraspråket. Multimodala visualiseringar innebär att text, bild och röst kombineras och kan användas för att tydliggöra modeller, lärandemål eller exempel. Det kan exempelvis handla om att genom ett skärm- och ljudinspelningsverktyg visualisera koppling mellan ljud och bokstav eller att eleven lyssnar på en text inläst av läraren samtidigt som han eller hon följer med i den digitala texten genom en markör som rör sig utifrån den inlästa rösten. När undervisningsmaterial publiceras digitalt blir det för många elever också mer tillgängligt utanför klassrummet. Detta kräver dock att elever har tillgång till och möjlighet att använda digitala verktyg och internet utanför skolan. För att digitalt undervisningsmaterial ska bli tillgängligt för alla elever är det viktigt att som lärare anpassa materialet till de verktyg som eleverna har tillgång till exempelvis mobiltelefon snarare än dator och exempelvis material eller appar som kan laddas ner i skolan och inte kräver internetuppkoppling i hemmet. När elever har möjlighet att använda digitalt undervisningsmaterial utanför skolan skapar det ökade möjligheter för repetition vilket är positivt för andraspråkutvecklingen. Elever kan också genom röstinspelningsverktyg öva på muntliga färdigheter genom att spela in och lyssna på sig själv eller producera skrift genom dikteringsfunktioner (Eklund & Norlund Shaswar, 2019).

För många elever är digitala medier och olika plattformar betydelsefulla i vardagen och att det därmed finns ett behov av att utveckla kritiska förmågor direkt. Med tanke på den snabba utvecklingen vad gäller de digitala medierna kan man förvänta sig att även

elever med lång tidigare skolutbildning behöver stöd med att förhålla sig kritisk till skrift som de möter i digitala medier. Inte minst i rollen som förälder ställs krav på att förstå de egna barnens digitala hantering.

Talet som grund för skriften – centrala utgångspunkter för undervisningen

Människan är en språkande social varelse, det vill säga språk i olika former är centralt för vårt sociala liv. Språk i vid bemärkelse innefattar alla sätt vi använder för vår interaktion, alltså förutom verbalspråkliga former (tal och skrift) även gester, bilder, rörelser, taltempo och så vidare. Här begränsar vi oss till det verbala språket, det vi kan kalla ord och regler för att sätta samman ord till meningsfulla yttranden, eftersom det är mest betydelsefullt när vi riktar intresset mot skrift. Man brukar säga att talet är det primära och att skrift är sekundärt. Det innebär att när vi kan tala med varandra väljer vi att göra det och reserverar skrift för sådana situationer där inte talet fungerar eller situationen av andra skäl kräver det. Detta är också den vanliga utvecklingsgången för inläring av ett nytt språk. Det är alltså generellt enklare att börja det nya språket med talat språk för att sedan gå vidare till skrift. Det går däremot inte att generellt säga mycket om hur lång tid det ska dröja innan skriften kommer in. För den som inte tidigare kan läsa och skriva är det enklaste om man får möjlighet att lära sig det nya språket via tal och samtidigt får lära sig läsa och skriva på något språk man tidigare kan väl. Tyvärr är det sällan de möjligheterna erbjuds inom sfi. Samtidigt kan någon elev som tidigare har studerat språk och som har god studievana självständigt läsa sig till även grundläggande språkkunskaper exempelvis genom att använda sig av ett självinstruerande läromedel. Men grunden är att det generellt förenklar att börja i talet för att sedan övergå till skrift.

Tidigare i texten har vikten av att undervisningen grundas i naturlig och autentisk språkanvändning betonats. Det innebär att den i så stor utsträckning som möjligt bör vara nära kopplad till elevernas språkanvändning och behov utanför skolan. Vissa elever, exempelvis elever med längre skolutbildning och med vana att använda skrift i sitt yrkesliv, kan ha lättare för att uttrycka sådana behov till läraren. Genom att de kopplar till sina tidigare och nuvarande erfarenheter kan de många gånger uttrycka vilka typer av läsande och skrivande de behöver utveckla och kanske också kan ta med exempel till skolan på litteracitetspraktiker de ännu inte kan men behöver lära sig att behärska. När det gäller elever med kort eller ingen studiebakgrund och som har begränsade erfarenheter av att använda skrift både i tidigare och nuvarande liv kan de ha svårare för att uttrycka specifika behov när det gäller läsning och skrivning.

Avslutande reflektioner

Fokus för denna artikel har varit utvecklingen av skriftspråkliga färdigheter med utgångspunkt i elevers erfarenheter men också behov, förutsättningar och mål. Elever som deltar i sfi-undervisningen har mycket varierande och skilda erfarenheter av att använda skrift både innan migration och i sin vardag i Sverige. Kartläggningen av litteracitet utgör således en viktig grund för att läraren ska kunna planera en undervisning som bygger på detta. Med god kännedom om elevers tidigare kunskaper och erfarenheter samt av deras nuvarande behov och framtida mål har läraren förutsättningar att planera undervisningen så att eleverna har goda möjligheter att utveckla relevanta färdigheter vad gäller läsning och skrivning på svenska.

Referenser

- Barton, David (2007). *Literacy: An introduction to the ecology of written language*. Blackwell.
- Eklund, Ivana & Norlund Shaswar, Annika (2019). Digitala resurser och flerspråkighet: Teori möter praktik. I: K. Aldén & A. Bigestans (red.), *Litteraciteter och flerspråkighet*, (s. 82-95). Liber
- Hornberger, Nancy (red.) (2003). *Continua of Biliteracy: An ecological for educational policy, research and Practice in multilingual settings*. Multilingual Matters.
- Lightbown, Patsy M.& Spada, Nina. (2015). *How languages are learned*. Oxford University Press.
- Luke, Alan & Freebody, Peter (1999). Further notes on the four resources model: Reading online. www.readingonline.org/research/lukefreebody.html (Hämtad 2012-08-16)
- Lundgren, Berit & Rosén, Jenny (2020). Forskning i FoU-programmet. I: Grahn Hillve, S. & Hermansson, K. (red). *Språkutvecklande arbetssätt inom sfi. Varför och hur? 2020:7 – Slutrapport från FoU-programmet Språkutvecklande arbetssätt inom sfi*. <https://www.ifous.se/app/uploads/2020/11/202011-ifous-2020-7-g-slutversion.pdf>
- Salameh, Eva-Kristina (2020). *Flerspråkig utveckling*. https://larportalen.skolverket.se/#/modul/4-specialpedagogik/Grundskola/127_Flersprakighet/del_02/
- SKOLFS 2017:91. *Kursplan för kommunal vuxenutbildning i svenska för invandrare*. Skolverket.
- Skolverket (2016). *Grundläggande litteracitet. Att undervisa vuxna med svenska som andraspråk. En kunskapsöversikt*. Skolverket. <https://www.skolverket.se/publikationer?id=3723>
- Skolverket (2019). *Kartläggningsmaterial för nyanlända vuxna – Litteracitet. Lärarhandledning*. <https://www.skolverket.se/undervisning/vuxenutbildningen/komvux-svenska-for-invandrare-sfi/bedomning-i-svenska-for-invandrare-sfi/kartlaggning-av-litteracitet>
- Street, Brian. (2003). What's new in new Literacy studies? Critical approaches literacy in theory and practice. *Current Issues in Comparative Education* [online] 5 (2): 1523-1615. Available at: http://www.tc.columbia.edu/cice/vol5_nr2/al152.htm(2004-06-22).
- Tornberg, Ulrika (2020). 6:e utg. *Språkdiraktik*. Gleerups.
- Vollmer, Stefan Mathias (2017). *Exploring the digital literacy practices of newly arrived Syrian refugees*. <https://www.slideshare.net/Nordvux/stefan-vollmer-on-exploring-digital-literacy-practices>

Vollmer, Stefan Mathias (2020). *The digital literacy practices of newly arrived Syrian refugees: a spatio-visual linguistic ethnography*. PhD-thesis. The University of Leeds. https://etheses.whiterose.ac.uk/27877/1/Vollmer_SM_Education_PhD_2020.pdf

Wedin, Åsa (2010). *Vägar till svenskt skriftspråk för vuxna andraspråksinlärare*. Studentlitteratur.

Wedin, Å. & Norlund Shaswar (2021). *Litteracitetspraktiker i vardags- och samhällsliv : Skriftspråksvanor hos svenska sfi-elever med kort eller ingen tidigare studiebakgrund*. *Nordic Journal of Literacy Research*, 7(2), 19–19.